

International Journal of Languages' Education and Teaching
Volume 5, Issue 4, December 2017, p. 869-885

Received	Reviewed	Published	Doi Number
23.10.2017	20.11.2017	25.12.2017	10.18298/ijlet.2169

Positive and Negative Meaning in the Some Words That Are Derived and in the Form of Roots in Orhon Inscription

*Serpil SOYDAN*¹

ABSTRACT

The Orhon Inscriptions have been found in southern Siberia and around the Yenisey River. It is a history written on the first Turkish texts and stones that the Turkish name passed through. State accounts and calculation of the nation is explained. The runic script used in these books was resolved in 1893 by the Danish linguist Vilhelm Thomsen. In these inscriptions there is an advanced language presence and the art of oratory. In this study, the words used in positive and negative terms which are included in the developed language existence were tried to be examined. The Orhon Inscriptions of Erhan Aydın (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor), Orhon Turkish Grammar of Talat Tekin and Orhon Inscriptions of Talat Tekin were utilized in determining the words used in the Orhon texts in positive and negative terms. These words, which are determined in terms of structure, have negative meanings in terms of structure and they are used in terms of positive or negative meaning, used in the negative sense in addition to the positive meaning in the case of the root have been examined words used in the positive meaning in spite of the negation particle. The purpose of the work is to try to identify the changes that have taken place in the meaning of words that take inflexional suffix and derivative words from noun or verb base, compound verbs compose with auxiliary verb in the Orhon Inscriptions.

Key words: Orhon inscription, positive meaning, negative meaning, root, appendix, structure.

Orhon Kitâbelerinde Kök Halinde ve Türemiş Olan Bazı Kelimelerde Olumlu ve Olumsuz Anlam

ÖZET

Orhon Kitâbeleri, Güney Sibiryâ'da, Yenisey Irmağı çevresinde bulunmaktadır. Türk adının geçtiği ilk Türkçe metinler, taşlar üzerine yazılmış bir tarihtir. Devletin milletine hesap vermesi anlatılmaktadır. Bu kitabelerde kullanılan runik yazı Danimarkalı dilci Vilhelm Thomsen tarafından 1893 yılında çözülmüştür. Bu yazıtlarda gelişmiş bir dil varlığı ve hitabet sanatıyla karşılaşılmaktadır. Bu çalışmada, gelişmiş dil varlığı içerisinde yer alan, olumlu ve olumsuz anlamda kullanılan kelimeler incelenmeye çalışılmıştır. Orhon kitabelerinde olumlu ve olumsuz anlamda kullanılan bazı kelimelerin tespiti yapılırken, Erhan Aydın'ın Orhon Yazıtları, Talat Tekin'in Orhon Türkçesi Grameri ve Orhon Yazıtları adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Tespit edilen bu kelimeler, yapı bakımından kök hâlinde olumsuz anlamda olup ek alarak olumlu ya da olumsuz anlamda kullanılan kelimeler, kök hâlinde olumlu anlamda olup ek alarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler, olumsuzluk eki almasına rağmen olumlu anlamda kullanılan kelimeler şeklinde incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Orhon Kitabelerinde yer alan yapım ve çekim eki almış isim ya da fiil köklü kelimeler ve yardımcı eylemle oluşan birleşik fiillerin anlamlarında meydana gelen değişimleri tespit etmeye çalışmaktır.

Anahtar Sözcükler: Orhon Kitabeleri, olumlu anlam, olumsuz anlam, yapı, kök, ek

¹ Yrd. Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / Fen-Edebiyat Fakültesi-Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, srp_syd78@hotmail.com.

1. Giriş

Orhon Kitâbeleri, Türk adının geçtiği ilk Türkçe metin, taşlar üzerine yazılmış bir tarihtir. Bu bengü taşlarda, Türk devlet adamlarının geçmişte yaptığı hataları, bu hatalarının sebepleri ve sonuçları, Çinlilerin Türklere uyguladığı entrikalar anlatılmaktadır. Türk töresi, kültürü ve milliyetçiliğinden bahseden Türk hitabet sanâtının ilk örneğidir. Türklerin askerlik sanâtının esaslarını ortaya koyan Türk edebiyatının ilk şaheseridir. Bu kitabeler, Bilge Kağan ve Kül Tigin'in yeğeni, Yollug Tigin tarafından Çinli ustalarla taşlar üzerine kazınmıştır (Ergin,1994: 7-10).

Runiform alfabe ile yazılmış eski Türk yazıtlarından ilk bahseden Alaaddin Atamelik Cüveynî'dir. Cüveynî, Tarih-i Cihan-güşa adlı eserinin "İdikut'un Soyu ve Uygur Şehirleri" bölümünde Ordu Balık (Karabalsagun = Mo. Harbalgas) ta yazılı taşlar bulunduğundan bahsetmektedir. Cüveynî'nin sözünü ettiği yazıt, üç dilli I. Karabalgasun yazıtı olmalıdır. 1675 yılında Nicolae Milescu (1636-1703), Rus Çarı Aleksî Mihayloviç'in elçisi olarak Çin imparatorunun sarayına giderken Yenisey Irmağı civarında bazı kaya yazıtları görür ve tasvir eder. S.U. Remezov, 1697 yılında yayımladığı Sibirya Atlası'nda bazı Yenisey yazıtlarının resimleriyle yazıtlar hakkında bilgi vermektedir (Ayдын, 2015: 27).

Güney Sibirya'da, Yenisey ırmağının yukarı mecrası boyunca İskandinav "runik" yazısına benzer bir yazı ile yazılmış bazı mezar yazıtları, 18.yüzyıl başlarında Johann Von Strahlenberg tarafından bulunmuştur. Bu bölgelere 1887 ile 1888'de Finlandiya'dan Sibirya'ya gönderilen Fin araştırma heyetleri, bu bilimsel gezileri sonucunda ortaya çıkan Yenisey mezar yazıtlarının kopyalarını ilk kez yayımlamıştır: *Inscriptions de l'enissei, recueilles et publiees par la Societe finlandaise d'Archeologie, Helsingfors 1889*. Aynı yıl Rus arkeologlarında N.M. Yadrintsev Moğolistan'da, Orhon Irmağı kıyılarında aynı yazıyla yazılmış çok daha büyük iki yazıt bulmuştur. Bu geziler sonunda Orhon Yazıtlarının mükemmel kopyaları 1890'da yayımlanmıştır: *Anciens caracteres trouves sur des pierres et des ornements au bord de l'Orkhon, St. Petersburg,1890*. W. Radlof'un başkanlığında yapılan Rus bilim heyetinin gezisi sonucu, ikinci yayın olarak Orhon Yazıtlarının kopyaları 1892-1899'da Rusya'da yayımlanmıştır: *Atlas der Altertümer der Mongolei, St. Petersburg, 1892-1899* (Tekin, 2010: 1). Danimarkalı dilci Vilhelm Thomsen 15 Aralık 1893'te Kopenhag Bilimler Akademisinin bir toplantısında Orhon ve Yenisey Yazıtlarında kullanılan "runik" yazıyı çözümlediğini bilim dünyasına duyurmuştur. Orhon ve Yenisey Yazıtları üzerine hazırlayacağı eserinin ilk kısmını 1894'te, ikinci kısmını 1895'te yayımlamıştır. Ancak bu yayında pek çok okuma ve açıklama yanlışları bulunmaktadır. Thomsen, iki büyük yazıtın yayını 1896'da gerçekleştirmiştir. Thomsen'in bu yayını başarılı bir yayındır (Tekin, 2010: 1-3).

Orhon Yazıtları, Türkiye'de ilk kez 1924'de Necip Asım tarafından, ikinci kez 1936-1941'de Hüseyin Namık Orkun tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmaların devamında, 1968 yılında Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri'ni, 1970 yılında Muharrem Ergin, Orhun Abideleri adlı eseri yayımlanmıştır. Ayrıca Osman Nedim Tuna ve Osman Fikri Sertkaya da yazıtlarla ilgili bildiri ve makale yayımlamışlardır (Tekin, 2010: 1-5).

A. Von Gabain de Orhon Yazıtları üzerinde çalışmış, 1941'de yayımlanan Eski Türkçe Grameri'nin antoloji kısmında Kül Tigin yazıtının metnini yayımlamıştır. Bunun dışında Malov, Nemeth, Pritsak, V. M. Nasilov, J. Matuz, L. Bazin, A. N. Kononov gibi pek çok araştırmacılar yazıtlar üzerine çalışmalar yapmışlardır (Tekin, 2010: 3-3).

Bir dilin söz varlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, sözdizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle ne türden değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir (Aksan, 2015: 19).

Üzerinde pek çok araştırmalar ve çalışmalar yapılmış, Türkçenin en eski metinleri olan Köktürk Yazıtları'nda, 8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar birçok göçlerle ve değişik uluslarla ilişkiler kurulmasına rağmen Türkçenin sözcük varlığının değişmeden kaldığını ya da çok az değiştiğini gösteren pek çok öge bulunmaktadır (Bang'dan akt. Aksan, 2015: 88). Bu söz varlığı içerisinde somut ve soyut kavramlar bakımından zengin bir dil niteliği görüldüğü gibi, ikilemeler, çok anlamlılık, yakın-eş anlamlılık bakımından, Köktürkçe metinlerin uzun bir anlam değişmesi sürecini geride bıraktığı ortaya konulmaktadır. Çeşitli karşıt anlamlı kelimelerin kullanılması, çeşitli aktarmalar, söz sanatlarıyla destansı dilin var olduğu görülmektedir (Aksan, 2015: 88-89). Bu bakış çerçevesinde dilin oluşmasında önemli bir yeri olan sözcüklerin ve cümlelerin anlam boyutunu değerlendiren Türk ve yabancı dilbilimcilerin yaptığı tanımlar ve açıklamalar genel olarak şöyle değerlendirilebilir:

Anlam

Frege'ye göre, anlam nesnedir ve zihinden bağımsızdır. Anlam, göndergeyi düşünmenin bir yöntemidir, açıkçası onu kavramsallaştırmanın bir yöntemidir (Frege,1918, akt. Richard, 2015: 9). Wittgenstein'in anlam ve gönderge konusundaki düşüncesinin hem Frege hem de Putnam'ın bu konulardaki düşüncelerinden dikkat çekici biçimde ayrılmış olduğu görülmektedir. Frege ve Putnam'a göre bir ad, bir sıfat ya da yüklem anlamı (âdeta 'önceden') sözcüğün ne ile doğru biçimde ilişkilendirileceğini ya da neye yüklenebileceğini belirler. Wittgenstein, bir 'oyun'un anlamını oluşturan herhangi bir şeyin, yeni bir durumda sözcüğün nasıl kullanılacağını belirlemesinin gerekli olmadığı ve genellikle de belirlemediği konusunda ısrar eder (Richard, 2015: 13). Paul Horwich, *Anlam* adlı yapıtında, 'Anlam kullanımdır.' biçimindeki Wittgensteinci bir yaklaşımı benimsemektedir. Wittgenstein, *Philosophical Investigations* adlı tanınmış yapıtında "Sözcüğün anlamı, onun dil içindeki kullanımınıdır." şeklinde tanımlar (Aksan 2016: 59). Horwich, anlamları soyut varlıklar (kavramlar) olarak kabul eder (Richard, 2015: 15). Anlamlar, düşüncelerdir. Bir sözcük ya da ibare- ister konuşulsun, yazılsın, işaret edilsin ya da isterse sadece düşünülün- inançların, arzuların ve diğer zihin ifadelerinin kendisinden meydana geldiği soyut bir varlık olan bir 'kavram' ı dile getirir. Böylece bir dilsel ifadenin işaret ettiği şey -konuşanın zihinsel durumunda var olduğunu düşünmek için onun bize sunduğu gerekçe- bir düşüncedir (Richard, 2015: 163). James Higginbotham *Doğruluk ve Anlama* başlıklı makalesinde, bir tümcenin sahip olduğu anlam türü, onun söylenmek üzere kullanıldığı şey tarafından belirlenir, sözcük ve ibarelerin anlamı, bu sözcük ve ibarelerin içinde geçtikleri tümcelerin anlamına katkıları tarafından belirlenir (Richard, 2015: 343). Bloomfield (1933: 139- 141), dildeki bütün şekillere uygun düşecek bir anlam tanımı yapılsa da bu kavramı tanımlamak zordur. "Kişinin içinde bulunduğu durum" bu konuda önemlidir. Bir dildeki her bir şekle bilimsel açıdan doğru bir tanım verebilmek için konuşmacının dünyasındaki bilimsel açıdan doğru, bütün bilgilere sahip olunması gerekmektedir. Her bir kişiyi bir dil şeklini söylemek için harekete geçiren sebep farklıdır: "Doğada iki durum hiçbir zaman birbirinin aynı değildir."

TDK (BTS, 2017)'de anlam, " Bir kelimedenden, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılacak şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana." şeklinde açıklanır. Türkiye Türkçesi Ağzaları Sözlüğü'nde, anlam, "anlayış, duygu" olarak tanımlanır. GTS'de (Korkmaz, 2010:- 18) anlam kavramı şöyle tanımlanır: "Kelimenin tek başına veya söz içindeki öteki ögeler ile bağlantılı olarak zihinde

yarattığı kavramlardan her biri.” Hatiboğlu (1982: 13)’na göre anlam, “Sözcüklerin ve davranışların zihinde uyandırdığı izlenimdir.” Doğan Aksan (2009: 178), anlam için, “Eğer tek anlamlı bir sözlüksel biçim birim, bir sözcük üzerinde duruyorsa anlam, bunu dile aktardığı kavram, gösterilendir.” açıklamasını yapar.

Bu çalışmada Köktürk yazıtlarının söz varlığı içerisinde yer alan olumlu ve olumsuz anlamda kullanılan kelimeler incelenmeye çalışılmıştır. TDK (BTS,2017)’de olumluluk terimi için, olumlu olma durumu, doğrudan doğruya fiilin karşıladığı oluş ve kılışı gösteren, fiil kök veya gövdesinin *-mA-* olumsuzluk tabanı eki almamış durumdaki dilbilgisi kategorisi: oku-, yaz-, gel-, çalış-, vb. karşıtı olumsuzluktur; olumsuzluk terimi için, 1.olumsuz olma niteliği veya durumu, menfilik, nefiy. 2. Biçimsel olarak fiillerde *↖-mA↗* ekiyle, isimlerde *⊙değil⊙* ile gösterilen *⊙gerçekleşmeme, olmama, bulunmama⊙* gibi anlamları ifade etmektedir. Korkmaz (2010: 161-162; 2017: 189-190), GTS ve DTS’de, olumluluk için, TDK (BTS, 2017)’de açıklamayla örtüşen tanıma yer verirken, olumsuzluk için, “Cümlede yüklem bildirdiği oluş ve kılışın olumsuz olarak gerçekleştiğini gösteren dilbilgisi kategorisidir.” şeklinde açıklar. Ancak bu tanımın dışında, Orhun Kitâbelerinde, kök hâli olumlu ya da olumsuzken, olumsuzluk eki ya da yapım ekleri alarak olumsuz ya da olumlu anlamda kullanılabilen kelimeler tespit edilmiştir.

Olumsuzluk konusunda daha önce yapılan, Hirik, Erkan (2010), *Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki*; Özgür, Uğur (2013), *Dede Korkut Metinlerinde Geçen Olumsuzluk ve Yokluk Biçimleri*; Cin, Ali (1998), *Tarihî Türk Şiveleri ve Günümüz Oğuz Gurubu Şivelerinde Olumsuzluk İfadesi* başlıklı tez çalışmalarına genel olarak bakıldığında, sözcük türleri, fiilimsiler, birleşik fiiller, kip eklerindeki mânâsı olumsuz olan kelimeler, “-sIz ve -mA-” ekiyle yapılan olumsuzluk ve “yok, değil, ne... ne” ile yapılan olumsuzluklar incelenmiştir. Çalışmada bu eserlerde yer alan tasniflerden yararlanılmaya çalışılmıştır. Çalışmada yöntem olarak, isim ve fiil kökleri incelenerek, -sIz dışında diğer olumsuzluk belirteçlerinin kullanılmadığı, kök hâli olumsuz ya da olumlu anlamda olup yapım ve çekim eki alarak olumlu ya da olumsuz anlam kazanan isim ve fiil köklü kelimeler ve yardımcı eylemle oluşan birleşik fiiller incelenmeye çalışılmış, makalede tasnifler bu özellikler esas alınarak oluşturulmuştur. Makalede isim ve fiiller alfabe sırasına göre dizilmiştir. Aynı zamanda taranan eserlerde tespit edilen kelimelerin kullanıldığı cümleler anlamlarıyla verilmiştir. Ancak bir tez çalışması olmadığı için makalede ele alınan başlıklarda birkaç örneğe yer verilmiştir. Ayrıca tespit edilen bu kelimelerin tarihî dönemlerdeki varlığını ve anlamlarını belirtmek için, tarihî dönemlere ait gramer ve sözlükler incelenmiş ve kelimelerin bu eserlerde kullanılan anlamları da verilmeye çalışılmıştır.

Orhon kitabelerinde olumlu ve olumsuz anlamda kullanılan bazı kelimelerin tespiti yapılırken Erhan Aydın’ın Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor), Talat Tekin’in Orhon Türkçesi Grameri ve Orhon Yazıtları adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Kelimeler anlamlarına göre tasnif edilirken, Orhun Kitabelerinde geçen kök anlamları dikkate alınmıştır. Kitabelerden alınan bölümlerin çevirisinde Erhan Aydın’ın Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor) adlı eserden yararlanılmıştır. Eserlerden tespit edilen örnekler ve bu örneklerin ele alındığı tasnifler şöyledir:

2.Olumlu-olumsuz anlamda kullanılan kelimeler

2.1. Kök hâli olumsuz anlamda olan kelimeler

2.1.1. İsim kökü olumsuz anlamda olup farklı yapım ekleri alarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler

bu[l]na- “tutsak etmek, esir etmek” < bulun “tutsak, savaş tutsağı ” (OT G, s. 152)< bulun “esir, tutsak” DLT III-301, EDPT 1972: 344, EUTS 2011: 53, HATS 2012: 112)

<...> *sagır? çulugun? Yağıt <d>okda küli çor [oplayu tegi]p sançıp ölürüp oglın kişisin buln[adıp]<...>* (KÇ B 5)

(<...> Sagır Çulug ile savaştığı sırada Küli Çor ileri atılarak saldırıp, mızraklayıp, öldürüp çocuklarını (ve) karısını tutsak edip <...>)

bungad- “bunalmak, sıkılmak” < bung “dert, sıkıntı” (OT G, s.84)< bung “sıkıntılı olmak” EDPT 1972: 350,munğ “sıkıntı, ıstırap; bun, mihnet” DLT III-33; muÆ +ad- Ercilasun 1984: 18, ET G 1988: 49, Ercilasun 1984: 18, Eckmann 2012: 56, OTWF 1991: 487)

Yugurça idip ıvrbaş aşdımız yuvulu èntimiz on tünke yantaki tug ewirü bardımız yerçi yer yanılıp boguzlantı bungadıp kagan yelü kör têmış ” (T1 K 2/26)

(Güç belâ ilerliyorken İvrbaş'ı aştık, yuvarlanarak indik. Yan taraftaki engeli on gece (boyunca ilerleyerek) aşıp gittik. Kılavuz yanılınca boğazlandı. Kağan (bu duruma) sıkılıp “acele edin.” demiş.)

küra- “kaçak olmak, itaatsiz olmak, yönetilmez olmak” (KT D 25; BK D 19)<*kür “özgür, cesur, ele avuca sığmaz, yönetilmez” (OT G, s.84).

küragü “kaçak olmak, yönetilmez olmak”,< küra- “ kaçmak”, küreg “kaçak” (OY, s.181), küra- “birbirleriyle savaşmak, birini yakalamaya gelmek”, < kür + a- “kaçmak, birini özgür yapmak” DLT III-263, EDPT 1972: 737, OTWF 1991: 563, Dilaçar 2016: 144)

Ökün küregüngün için igidmiş bilge kaganınım èrmiş barmış edgü èlihe kentü yangıltıg yawlak kigürtüg yaralıg kantan kelip yana èletdi süngüglüg kantan kelipen süre èletdi idok ötiken yer <...> (KT D 23)

(Pişman ol! Asi yaradılışlı olduğun için (seni) beslemiş Bilge Kağanına, her tarafa ulaşmış iyi (durumdaki) yurduna (karşı) sen kendin hata ettin (ve) nifak soktun.(Böyle olmasaydı) silahlı (düşmanlar) nereden gelip sizi dağıtabilecekti? Mızraklı (düşmanlar) nereden gelip)

kürlüg “aldatıcı, hilekâr” (OT G, s.57), (< *kür “hile, desise” < tevlig kürlüg EDPT 1972: 439)< kür “yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı” DLT I-324, ET G 1988: 285, OTWF 1991: 134, EUTS 2011: 123, HATS 2012: 364)

Bu kelime kök anlamda Orhun Türkçesi Grameri ve Etimoloji Sözlüğü'nde olumsuz anlamda kullanılırken DLT'de olumlu anlamda kullanılmaktadır. Burada Orhun Türkçesi'ndeki kök anlamı dikkate alınmıştır. Bu kelimenin farklı dönemlerdeki eserlerde kullanılan anlamlarına bakıldığında zaman içinde anlam kötüleşmesine uğradığı görülmektedir.

Begleri bodunu tüz süz için tawgaç bodun tewligin kürlüg<in> için armakçısın için inili eçili kıkşürtökin için begli bodunlıg yonaşurtokın için türük bodun elledök elin ıçgını idmiş (KT D 6)

(Beyleri (ve) halkı (arasında) kargaşa olduğu için Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için, beylerle halkı birbirine kışkırttığı için Türk halkı! Yurt tuttuğun toprakları elinden almış)

sıgta- “yas tutmak, ağlamak” < sıgıt “yas, feryat, matem, ağıt” <* sıgı; krş. Trk. Ağıt, Az. ağı ay, Trkm. ağı ay.; krş. Uyg. yığıt sıgıt “ağlama, yas tutma” (OT G, s.83)< sıgıt “ağlama, ağlayış” DLT I-356, EDPT 1972: 807, sıgta- “ağlamak” DLT III-275, EDPT 1972: 807, ET G 1988: 293, OTWF 1991: 785, EUTS 2011: 202, Özyetgin 2001: 620, HATS 2012: 519-520)

Kergek bolmuş yogçı sıgıtçı öñre kün tugsıkda bök < k > üli çöl< l >üg el tawgaç töpüt par purum kırkız üç kurıkan otuz tatar kıtan tatawı bunca bodun kelipen sıgtamış yoglamış antag külüg kagan ermiş anta kesre inişi kağan (KT D 4)

(Ölmüş. (Cenaze törenine) yasçı (ve) ağıtçılar, doğuda gün doğusundaki Bökküli (Kore) bozkırı yurdundan, Çin, Tibet, İran, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtan, Tatawı (ülkelerinden) bu kadar halk gelerek ağıt yakmış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra kardeşi kağan)

tablig / tewlig “aldatıcı, hilekâr” (OT G,s.82), < *tab /tew /tef “hile, desise, aldatma” (DLT I-477,< tevlig kürlüg “aldatıcı, hilekâr” EDPT 1972: 439, ET G 1988: 299, OTWF 1991:134, EUTS 2011: 235)

Begleri bodunu tüz süz için tawgaç bodun tewligin kürlüg<in> için armakçısın için inili eçili kıkşürtökin için begli bodunlıg yonaşurtokın için türük bodun elledök elin ıçgını idmiş (KT D 6)

(Beyleri (ve) halkı (arasında) kargaşa olduğu için Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için, beylerle halkı birbirine kışkırttığı için, Türk halkı! Yurt tuttuğun toprakları elinden almış.)

yabrit- /yawrit- “bozmak, bozguna uğratmak”,< *yabrı-“bozulmak, bozguna uğramak”, <* yabır “fena, kötü” (krş. yabız ay.)(OT G, s.85)< yabız / yawuz “kötü, fena” DLT I-84, EDPT 1972: 881-882, yavri-t- ET G 1988: 310, OTWF 1991: 794)

Boltaçı erti oza yana keligme süsin ağıt< d > im üküş ölteçi anta tērilti anta tonra yilpagutı bir uguşug tonra tēgin yog[ınta] egire tokıdım törünç ezgenti kadızda sünüşdüm süsin anta sançtdım yawritdım <...>ma amğı korgan kışladokda yut boltı yazınga (BK D 31)

(Olacaktı. Kurtularak dağılıp gelen ordusunu püskürttüm. Ölecek olanlar orada (yeniden) toplandı. Orada Tongralardan bir kahraman grubunu Tonga Tegin'in cenaze töreninde yok ettim. Dördüncü olarak Ezgenti Kadız'da savaştım. Ordusunu orada mızrakladım,(ordusunu) zayıf düşürdüm.<...> Amğı Korgan'da kışladığımızda kıtlık oldu. İlkbaharda)

yagıt- (< yagıd-) “düşman olmak” < yagı “ savaş, düşman” (OT G,s.84)< yagı “düşman” DLT I-88, EDPT 1972: 898, ET G 1988: 307, EUTS 2011: 279)

<...> küli çor yeti yaşına eygir? Ölürti tokuz yaşına azılgı tonuz ölürti karlok yağıt<d>okda tezde süñüşdökde (KÇ D 6)

(<...>Küli Çor yedi yaşında kara at? öldürdü. Dokuz yaşında azılı (vahşi) domuz öldürdü. Karşuk(lar) düşman olduğunda Tes Irmağı'nda savaştığında)

2.1.2. Fiil kökü olumsuz olup farklı yapım ekleri alarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler

amgak “acı, dert, sıkıntı, zahmet, eziyet” < * ÊmgÊ- “acı çekmek” (OT G,s.88)(< DLT I-284, EDPT 1972: 159, ET G 1988: 264, EUTS 2011: 71)

Sökürtümüz başlıgıg yüküntürtümüz türgeş kagan tütüküm bodunum erti bilmedökin için biziñe yañıltokın yazıntokın için kaganı ölti buyruki begleri yeme ölti on ok bodun amgak körti eçü[müz apamız tutmuş ye]r suw [idi]siz kalmazun [tëyi]n [az bodunug etip yaratıp <...> bars beg] (BK D16)

(Diz çöktürdük. Mağrurlara baş eğdirdik. Türgeş kağanı bize bağlı halkım idi. Anlayışsızlığı için, bize (karşı) hata ettiği için kağanı öldü. Komutanları, beyleri de öldü. On Ok halkı (bu yüzden) sıkıntı çekti. Atalarımızın, dedelerimizin elde ettiği topraklar sahipsiz kalmasın diye az halkını örgütleyip düzene sokup <...> (liderleri) Bars Bey)

armakçı “aldatıcı, kandırıcı, hilekâr” < *armak “aldatmak, aldatıcı” (OT G, s.80),< ar- “aldatmak” (OT G, s.294)(< ar- “aldatmak” DLT I-172, EDPT 1972: 193, ET G 1988: 261, EUTS 2011: 20)

Begleri bodunu tüzszüz için tawgaç bodun tewligin kürlüg<in> için armakçısın için inili eçili kışürtökin için begli bodunlıg yongaşurtokın için türük bodun elledök elin idmiş (KT D 6, OT G).

(Beyleri (ve) halkı (arasında) kargaşa olduğu için Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için, beylerle halkı birbirine kışkırttığı için, Türk halkı! Yurt tuttuğun toprakları elinden almış)

artat- “ tahrip etmek, bozmak, yıkmak” < * arta- (OT G,s.92; OY, s.161)(< arta- “bozulmak, kötüleşmek, mahvolmak” DLT I-272, EDPT 1972: 208, ET G 1988: 261, OTWF 1991: 763, EUTS 2011: 20, HATS 2012: 52)

Ança kazanmış etmiş elimiz törümüz erti türük oguz begleri bodun eşiding üze tengri basmasar asra yer telinmeser türük bodun elingün töröngün kim artatı <...> (KT D 22)

(Öylece kazandığımız, düzene soktuğunuz yurdumuz, yasalarımız vardı. Türk (ve) Oğuz beyleri, halkı dinleyin: Yukarıda gök çökmezse, aşağıda yer delinmezse Türk halkı! Yurdunu (ve) yasalarını kim bozabilirdi?<...>)

basıt- “baskına uğratılmak, basılmak, yenilmek” < bas- “basmak, baskın vermek; içine gömmek; yardım etmek (OT G, s.92, OY, s.163)(< bas- “ basmak, üzerine çökmek, yıkmak” DLT II-10, EDPT 1972: 370, HATS 2012: 79, basıt-, EDPT 1972: 372,ET G 1988: 266, OTWF 1991: 764, EUTS 2011: 34)

Kelti oloruñ tēyin tēmiş yelme karağu edğüti urgıl basıtma tēmiş böğ<i> kağan banjaru anca ayıdmiş apa tarkanğaru içre saw idmiş bilge toñukuk añıg ol üz ol (T1 K 10)

(Geldi. “Olduğunuz yerde kalın” demiş. Devriyeleri, karakolları iyice yerleştir, baskın yeme” demiş. Böğü Kağan benim içinse şöyle söylemiş: Apa Tarkan’a gizli haber göndermiş: “Bilge Tonyukuk kötüdür, aksidir.)

boguzlan- “boğazlanmak” < boguzla- (OT G, s. 91), < *bog- “boğmak” (OT G,s.90)(< boğ- EDPT 1972: 315, DLT II-14, boğuz (boğoz), -la-, -n- EDPT 1972: 322, ET G 1988: 269, EUTS 2011: 46)

yugurça ıdıp ıvrbaş aşdımız yuwulu éntimiz on tünke yantaki tug ewirü bardımız yérçi yér yanılıp boguzlantı bujadıp kagan yelü kör têmış (T1 K2)

(Güç belâ ilerliyorken İvrbaş’ı aştık, yuvarlanarak indik. Yan taraftaki engeli on gece (boyunca ilerleyerek) aşp gittik. Kılavuz yanılınca boğazlandı. Kağan (bu duruma) sıkılıp “acele edin!” demiş.)

bulgak “isyankâr, kışkırtıcı, karıştırıcı”, < bulga- “kışkırtmak karıştırmak, düzeni bozmak” (OT G, s.88)(< bulğa- DLT III- 289, EDPT 1972: 336, ET G 1988: 270, EUTS 2011: 52; HATS 2012: 111, -k DLT I-467, EDPT 1972: 337, EUTS 2011: 52, HATS 2012: 111)

Oplayu tegdi ol at anta tüşdi izgil [bodu]n ölti tokuz oguz bodun kentü bodunum erti tenri yér bulgakın üçün yağı boltı bir yılda beş yolu sünüşdümüz en ilk[i] togu balıkda sünüşdümüz (KT K 4)

(İleri atılarak saldırdı. O at orada düştü. İzgil halkı yok oldu. Dokuz Oğuz halkı kendi halkım idi. Gök ve yer karıştığı için düşman oldular. Bir yıl içerisinde beş kez savaştık. İlk önce Doğu Balık’ta savaştık.)

buz[k]un+ça “bozgun gibi, fırtına gibi”, < buz- “bozmak, tahrip etmek” (OT G, s. 89)(< boz-/ buz- “bozmak, harap etmek” DLT II-8, EDPT 1972: 389, EUTS 2011: 56, HATS 2012: 115)

Kamıl balıka tegdim konuldum altım süsi kelti karasın yığdım begi kaçdı <...>g erti <...> buzkunça (O K 1, s. 139)

(Kumul (Hami ?) kentine saldırdım, yerleştim, ele geçirdim. Ordusu geldi.(Avam)halkını bir araya topladım. Beyi kaçtı. <...> idi. <...> dağıttığımda?)

sanç-a id- “mızraklayıvermek” (OT G,s.95), < sanç- “mızraklamak” (OY, s.185)(< sanç- “sançmak, dürtmek, sokmak; yenmek” DLT III-420, EDPT 1972: 835, ET G 1988: 292, EUTS 2011: 196, HATS 2012: 501)

<...>[ışwara bil]ge küli çor anta kesre karlokka yem[e] sünüş[dök]de idil akın binip oplayu tegip sança ıdıp topulu ünti yana ağıtıp<...> (KÇ D 7)

(<...> Bilge Küli Çor, ondan sonra Karluk(lar)la yeniden savaştığında İdil(adlı) ak atına binip ileri atılarak saldırıp mızraklayıp (düşman saflarını) delip çıktı, yeniden (düşmanı) püskürtüp<...>)

talın- “delinmek, çökmek” < *tal- “delmek” (OT G, s.92)(< tel- DLT II-22; -in- DLT II-147, EDPT 1972: 501, ET G 1988: 298, OTWF 1991: 618, EUTS 2011: 232)

Ança kazanmış étmiş elimiz törümüz erti türük oguz begleri bodun eşiding üze tengri basmasar asra yér talinmeser türük bodun élingin töröngün kim artatı <...> (KT D 22)

(Öylece kazandığımız, düzene soktuğumuz yurdumuz, yasalarımız vardı. Türk (ve) Oğuz beyleri, halkı dinleyin: Yukarıda gök çökmezse, aşağıda yer *delinmezse* Türk halkı! Yurdunu (ve) yasalarını kim bozabilirdi? <...>)

topulguluk “delmek” < topul- “delmek” (OT G, s. 88)< tupul- / topol- “oyma, delme, delik açma” EDPT 1972: 440, OTWF 1991: 621)

Kaltaçı biz özçe taşın tutmuş teg biz yuyka erkli topulgalı ucuz ermiş yinçge erklig üzgeli ucuz <ermiş> yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş yinçge (T1 G 6).

((arada) kalacağız. Kendimize dışarıyı tutmuş gibiyiz. Yufka iken delinmesi kolaymış. İnce olanı koparmak kolaymış, yufka kalın olursa delinmesi zormuş, ince)

toruk “zayıf”, < tor-“zayıflamak, bitap düşmek” <*tir (OT G, s.88)< turuk < tur- “zayıflamak, zayıflatılmak” EDPT 1972: 539, ET G 1988: 302, toruğ “güçsüz, zayıf, kuvvetsiz” EUTS 2011: 247)< toruğ / toriğ “at rengi, doru renk” DLT I-373, ET G 1988: 301)

Uduzugma uluğı şad erti aygıl tedi ayıgması ben ertim Bilge Toñukuk kağan mu kışayın tédim sakıntım toruk bukalı semiz bukalı irakda (T1 B 5)

(Sevk edenlerin lideri şad (unvanlı) idi. Söyle dedi, danışmanı bendim, Bilge Tonyukuk, kağan mı yapayım dedim,(şöyle) düşündüm: Zayıf boğa ile semiz boğa uzakta)

üzgölük “kırmak, kesmek”, < üz- “kesmek, kırmak, koparmak” (OT G,s.118)< üzük < üz- “kesmek, koparmak, kırılmış” DLT I-165, EDPT 1972: 285, ET G 1988: 306, EUTS 2011: 275)

Yogun bolsar üzgölük alp ermiş öñre kıtanda bërye tawgaçda kuriya kordanta yırya oguzda èki üç bing sümüz kelteçimiz bar mu ne ança ötüntüm (T1 G 7).

(Yoğun olursa kopması zormuş. Doğuda Kitan’dan, güneyde Çin’den, batıda Hoten’ten, kuzeyde Oğuz’dan iki üç bin (kadar) askerimiz var, bu şekilde (durumu) arz ettim.)

2.1.3. Kökü olumsuz anlamda olup yapım eki alarak olumlu anlamda kullanılan kelimeler

boguz “boğaz, karın” < *bog- “boğmak” (OT G,s.90)< boğ- “boğmak” DLT II 14, EDPT 1972: 315, - (u)z /(a)z DLT I-364, EDPT 1972: 322, EUTS 2011: 46)

Kèyik yèyü tawışgan yèyü olurur ertimiz bodun bogzı tok erti yağımız tegre uçuk teg erti biz elbeg? ertimiz ança olurur erkli oguzduntun küreg kelti (T1 G 1)

(Yaban hayvanı yiyerek, tavşan yiterek yaşıyorduk. Halkın karnı toktu. Düşmanlarımız etrafa tahıl kabuğu, saman gibi idi, biz zengin (bolluk içinde) idik. Bu şekilde yaşıyorken Oğuzlardan kaçak geldi.)

2.1.4. Fiil kökü olumsuz olup zarf-fiil eki alarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler

yitü “ kaybolarak, yitivererek” < yit- “kaybolmak” (OT G, s.316)< yit- “kaybolmak, yitmek” DLT II-314, EDPT 1972: 885, EUTS 2011: 299)

Teyin türük bodun üçün tün udımadım küntüz olmad<ım> inim köl tegin birle eki şad birle ölü yitü kazgantım anca kazganıp birki bodunug ot suw kilmadım men [özüm kagan olortokuma yer sayu] (KT D 27)

(Diye Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Kardeşim Köl Tegin ile (ve) iki şad ile öle yite elde ettim. Öylece elde edip birleşik halkları ateş (ve) su gibi ;(birbirlerine) düşman etmedim. Ben kendim, kağan (olarak) tahta oturduğumda her yana)

yulı- “yağmalamak” (OT G, s. 100),< yul- / yulı- ” (OT G, s.88; yul- “koparmak, yolmak” ET G. 313, EUTS 2011: 304)< yulu- /yılı; “birine yardım etmek; birini yağma etmek” DLT III-91, EDPT 1972: 923; yulut-/yulıt- DLT II-316)

Oguz tapa süledim ilki sü taşıkmiş erti ekin sü ewde erti üç oguz süsi basa kelti yadağ yawız boltı tıp algalı kelti sınar süsi ewig barkıg yulıgalı bardı singar süsi süñüşgeli kelti biz az ertimiz yawız ertimiz oguz <...>t yag[ı] <...> [tengri] küç bértök üçün anta sançdım (BK D 32)

(Oğuzlara doğru sefer ettim. Ordunun ilki sefere çıkmıştı. İkinci ordu karargâhta idi. Üç Oğuz ordusu baskın yaptı. “Yaya olanlar kötü durumdalar” diyerek ele geçirmeye geldiler. Ordunun yarısı evi barkı yağmalamaya.(diğer) yarısı da savaşmaya gelmişti. Biz az idik, (kötü) durumda idik. Oğuzlar <...> düşman <...> (ebedî) gök güç verdiği için orada mızrakladım.)

2.1.5. İsim + yardımcı eylem kullanımında olumsuz anlamda birleşik fiiller

kul kıl- “köle yapmak” (OT G, s. 94)< kul DLT I-330, EDPT 1972: 615; kıl- DLT II-25, EDPT 1972: 616)

Yongaşurtokın üçün türük bodun elledök elin içgını idmiş kaganladok kaganın yitürü idmiş tawgaç bodunka beglik urı oğlın kul kıldı eşilik kız oğlın küng kıldı türük begler türük atın ı<d> tı tawgaçgı begler tawg[aç atın tutupan tawgaç kaganka körmiş eliğ yıl] (BK D 7)

(Kışkırttığı için Türk halkı! Yurt tuttuğun toprakları elinden almış, kağan yaptığı kağanını kaybetmiş, beyliğe layık oğullarını Çin halkına köle yaptı, hanımefendiliğe layık kızlarını cariye yaptı. Türk beyleri Türk unvanlarını bırakıp Çinlileri benimsemiş beyler Çin unvanlarını alarak Çin kağanına tâbi olmuşlar. Elli yıl)

yok bol- “yok olmak” (OT G, s.94)< yo- k DLT I-70, EDPT 1972: 895, bol- DLT I-36, EDPT 1972: 331)

yazukl<...> [b]êrye tawgaçda atı küsi yok boltı bo yerde manga kul boltı men özüm kagan olortokum üçün türük bodunug <...> ıi [kılma]dım [êlig törög] y[ê]gdi kazgantım <...> têrilip y <...> (BK D 36)

(Günahkâr (?)<...> güneyde Çin topraklarında adı, sanı yok olup gitti. Bu yerde bana köle oldu. Ben kendim kağan olarak tahta çıktığımda Türk halkı <...> etmedim. Ülkeyi, yasaları en iyi şekilde düzenledim.<...> toplanıp <...>)

2.2. Kök hâli olumlu anlamda olan kelimeler

2.2.1. Kökü olumlu anlamda olup ek alarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler

alkın- “bitmek, tükenmek, mahvolmak”,< alk- “bitirmek, tamamlanmak” (OT G,s.91)< alku < alk- “bozmak, mahvetmek, yiyip bitirmek, batırmak” DLT III-419, EDPT 1972: 137, ET G 260, -n-

“mahvolmak, yok olmak, bitmek, tükenmek” DLT I-254, EDPT 1972: 137, OTWF 1991: 587, ET G 260, EUTS 2011: 11)

Üçün igidmiş kaganıngın sawın almatın yer sayu bardıg kop anta alkıntıg arılıg anta kalmışı yer sayu kop toru ölü yorıyur ertig tengri yarlıkadokın üçün özüm kutum bar üçün kagan olortum kağan olorup (KT G 9)

(için (seni) beslemiş kağanının sözlerini (dikkate) almadan her yere gittin. Oralarda tamamen yok oldun, tükendin. Geri kalanlarınız her yere, yarı ölü yarı diri gidiyordunuz.(Ebedî) gök lutfettiği için (ve) kendi talihim olduğu için kağan olarak tahta oturdum. Tahta oturup)

agıt- “ (dağa) kaçtırtmak, sürmek” (BK D 31) ,< ag- “yukarı çıkmak, yükselmek” (OT G, s. 92) (< ag- “çıkarmak, belirlemek; aşmak, yükselmek; bozulmak, meyletmek, dönmek” DLT I-173, EDPT 1972: 77, OTWF 1991: 586, ETG 1988: 259, -t- “kovmak” ET G 1988: 259, “çıkarmak, yükseltmek” DLT I-212, “yatağından kaldırmak, kışkırtmak, tahrik etmek” EDPT 1972: 81).

Orhun kitabelerinde ek almış şekliyle olumsuz anlamda kullanılırken, kelimenin DLT’de olumlu anlamda kullanımının varolduğu görülmektedir.

Boltaçı erti oza yana keligme süsin agıt <d>ım üküş ölçeçi anta tērilti anta tonra yılpagutı bir uguşug toña tēgin yog [ınta] eğıre tokıdım törtünç ezgenti kadızda süñüşdüm süsin anta sançdım yawrıtdım <...>ma amğı korgan kışladokda yut boltı yazınga (BK D 31)

(Olacaktı. Kurtularak dağılıp gelen ordusunu püskürttüm (sürdüm). Ölecek olanlar orada (yeniden) toplandı. Orada Tongralardan bir kahraman grubunu Tonga Tegin’in cenaze töreninde yok ettim. Dördüncü olarak Ezgenti Kadız’da savaştım. Ordusunu orada mızrakladım, (ordusunu) zayıf düşürdüm.<...>Amğı Korgan’da kışladığımızda kıtlık oldu. İlkbaharda)

kikşür- “kikiş- kökünden gelen kelime birbirini kışkırtmak, tahrik etmek anlamındadır.” < *kik- “bilmek” (OT G,s.92) (< kik- “bilmek, bir şeyi bir şey üzerine sürtmek” DLT II-293, EDPT 1972: 710; kikçür- / kikşür- “iki kişiyi birbirine kışkırtmak; sürttürmek” DLT II-196, EDPT 1972: 714, OTWF 1991: 716, EUTS 2011: 110)

Begleri bodunı tüzsüz üçün tawgaç bodun tewligin kürlüg < in > üçün armakçısın üçün inili eçili kikşürtökın üçün begli bodunlıg yongaşurtokın üçün türük bodun elledök elin içgınu idmiş (KT D 6)

(Beyleri (ve) halkı (arasında) kargaşa olduğu için Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için, beylerle halkı birbirine kışkırttığı için, Türk halkı! Yurt tuttuğun toprakları elinden almış.)

tokı- “dövmek, vurmak, savaşta mağlup etmek”(< *tok, yansıma (OT G, s.85)< tok “kalın ve gür ses” (BTS, 2017), “Yemliklere hayvanı bağlamak için takılan demir halka.” (TTAS, 2017) (< tokı- “demir dövmek, vurmak, çarpmak, dokumak” DLT III-268, EDPT 1972: 470, ET G 1988: 300, OTWF 1991: 789, EUTS 2011: 244)

Ku sengün başadu tört tümen sü kelti tōngker tagda tegip tokıdım üç tümen süg [ölür]tüm bi[r] <...> erser <...> söktüm tatawı <...> (BK G 8)

(General Ku komutasındaki kırk bin asker geldi. Töngker Dağı'nda saldırıp otuz bin askerini öldürdüm. Bir <...>ise <...> boyun eğdirdim. Tavatı <...>)

2.3. +sIz olumsuzluk eki alarak olumlu-olumsuz anlamda kullanılan kelimeler

2.3.1. +sIz olumsuzluk eki alarak olumlu anlamda kullanılan kelimeler

kergeksiz “fazlasıyla, çok” (OT G, s.83), < *kerge-k-siz (< kÊrgÊk “gerek, gerekli olan, bulunmayan, yok olan” < kÊrgÊ- OT G, s. 88)< kerge- “yaraşmak” DLT I-362, EDPT 1972: 743, < kerek “gerek, olmalı, yaraşır, lazım, gerekli” DLT I-126, kerge-k +sIz EDPT 1972: 742, OTWF 1991: 235, HATS 2012: 310, KBSY 2009: 74)

Bu kelimenin kökü olumsuz anlamda olması ve olumsuzluk eki almasına rağmen aşağıda verilen örnekte olumlu anlamda kullanıldığı görülür.

Udar sengün kelti tawgaç kağanta işiyi likeng kelti bir tümen ağı altun kümüş kergeksiz kelürti töpüt kağanta bölün kelti kurıya kün batsıkdaki sogud berçiker bukarak uluş bodunta nek señün ogul tarkan kelti (KT K 12)

(General Udar geldi. Çin kağanından İşiyi Likeng geldi. On bin(top) ipek, altın (ve) gümüşü fazlasıyla getirdi. Tibet kağanından Bölün geldi. Batıda gün batısındaki Soğd, Berçiker, Buhara, kenti halkından General Nek(ile) Oğul Tarkan geldi.)

Kangı lisün tay señün başadu beş yüz eren kelti kokılık ölü <...> altun kümüş kergeksiz kelürti yog yıparıg kelürüp tike berti çıntan ıgaç kelürüp öz yar <...> (BK G 11)

(Babası büyük general Lisün'ün başında bulunduğu beş yüz kişi geldi. Kokulu <...> altını (ve) gümüşü fazlasıyla getirdiler. Cenaze tüsüleri getirip dikiverdiler. Sandal ağacı getirip kendisi <...>)

sansız “sayısız, sınırsız, çok” < * sãn “sayı” (OT G, s.83),< * sã- “saymak” (OT G, s. 89)< sa- “saymak” DLT III-247, EDPT 1972: 830, EUTS 2011: 195, -n- “sayı, sayma, itibar” DLT III-157, EDPT 1972: 831,< sansız EDPT 1972: 842, EUTS 2011: 197, HATS 2012: 502, Eckmann 2012: 50)

Bunça bodun saçın kulkakın bıçdı edgü özlük atın kara kişin kök teyeñin sansız kelürüp kop kodtı (BK G 12)

(Bunca halk saçını, kulağını kesti. İyi has atlarını, kara samurları (ve) boz dağ sıçanı (derilerini) sayısızca getirip tamamen bıraktılar <...>)

buñsız “dertsiz, kaygısız, sıkıntısız” < buñ “dert, sıkıntı” (OT G, s.83)< munğ “sıkıntı, ıstırap, mihnet” DLT III-33, < buñ “üzülmek, keder, hüznün” EDPT 1972: 347, -sız EDPT 1972: 351, OTWF 1991: 131, EUTS 2011: 132, HATS 2012: 407)

<...> edgü körteçi sen ewiñe kirteçi sen buñsız boltaçı sen <...> kesre tawgaç k[aga]nta bedizçi k [op] kelürtüm [meniñ] sawımın simadı içreki bedizçiğ ı <d>tı <...> añar adınçıg bark <...> yar[atıt]dım için taşın adınçıg bediz u[rturtu]m<...> (BK K 14)

(<...> iyilik göreceksin, obana gideceksin, sıkıntı çekmeyeceksin <...> sonra Çin kağanından süsleme ustası tamamen getirttim. Benim sözümü kırmadı. Sarayındaki has süsleme ustasını gönderdi. <...> ona muhteşem anıt mezar yaptırdım. İçini, dışını muhteşem şekilde süslettim. <...>)

kalısız “tümüyle, tamamıyla, artıksız, eksiksiz” < *kālī “kalıntı, artık” (OT G, s.83)< *kalı “kalan, artık” +sız (OT G, s.135; EUTS 2011: 162-163)< kalı “eğer, nasıl, nice, artık, ne kadar, olduğunda” DLT I-82, EDPT 1972: 617, OTWF 1991: 341, HATS 2012: 283)

Bizni ölüртеçi kök temiş türgeş kağanı taşıkmış tedi on ok bodunu kalısız taşıkmış tēr tawgaç süsi bar ermiş ol sawıg eşidip kağanım ben ewgerü tüşeyin tedi (T 1 K 6; OT G)

“Bizi öldürecektir.” demiş. “Türgeş kağanı yola çıkmış.” dedi. On ok halkı eksiksiz yola çıkmış.” der. “Çin ordusu (oraya) varmış.” O sözü iştirip kağanım, “ben karargâha gideyim.” dedi.)

2.3.2. +sIz olumsuzluk eki alarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler

aşsız “yiyeciksiz, yemeksiz” < āş “yiyecek, yemek” (OT G, s.83)< aş “aş, yemek” DLT I-20, EDPT 1972: 253, ET G 1988: 262, HATS 2012: 57, -sız EDPT 1972: 265, OTWF 1991: 131, EUTS 2011: 24)

Kağan olortdı erinç neng yılsıg bodunka olormadım içre aşsız taşra tonsuz yawız yawlak bodunta üze olortum inim köl tegin birle sözleşdimiz kangımız eşimiz kazganmış bodun atı küsi yok bolmazun (KT D 26)

(Tahta oturttu elbette. Refah içerisindeki bir halka kağan olmadım. Karnı aç, sırt açıkta olan, kötü durumda olan (ve) perişan bir halka kağan oldum. Kardeşim Köl Tegin ile sözleştik. Babamızın (ve) amcamızın elde ettiği halkın adı sanı yok olmasın.)

idisiz “sahipsiz” < *ēdi “sahip” (OT G, s.83)< idhi / idi “sahip, efendi” DLT I-87, EDPT 1972: 41, ET G 1988: 274, EUTS 2011: 89, HATS 2012: 250)

Bars beg erti kağan at bunta biz bērtimiz siñilim kunçuyug bērtimiz özi yañıltı kağanı ölti bodunu küñ kul boltı kögmen yer suw idisiz kalmazun tēyin az kırkız bodunug < étip > yarat [ıp]<...> (KT D 20)

Bars beydi. Kağan unvanını burada biz verdik. Kız kardeşim prensesi (eş olarak) verdik. Kendisi yanıldı, kağanları öldü. Halkı cariyeye (ve) köle oldu. Kögmen toprakları sahipsiz kalmasın diye Az (ve) Kırgız halklarını düzene sokup örgütleyerek <...>

ögs(ü)z “öksüz, anasız” (OT G, s.83)< ök “akıl, anlayış” DLT I-48, +süz “öksüz; şaşkın” DLT I-96, < ög “akıl, us” EDPT 1972: 99, OTWF 1991: 198, EUTS 2011: 148, HATS 2012: 456, +süz “öksüz, annesi olmayan, yetim” EDPT 1972: 99, ET G 1988: 45)

Ögsüz akın binip tokuz eren sançdı ordog bērmedi ögüm katun ulayu öglerim ek< e>lerim kelingünüm kunçuylarım bunca yeme tirigi küng boltaçı erti ölügi yurtta yolta yatu kaltaçı ertigiz (KT K 9,s.73)

(Öksüz ak atına binip dokuz askeri mızrakladı. Karargâh vermedi. Annem hatun (ve) diğer (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunların dirisi cariyeye olacak idi, ölüsü de orada burada kala kalacaktınız.)

tonsız “giyeciksiz, fakir” < tin “üst giyimi” (OT G, s.83)< ton “elbise” EDPT 1972: 512, DLT I-19, ET G 1988: 301, +sız EDPT 1972: 526, OTWF 1991: 131, EUTS 2011: 246, HATS 2012: 600)

Kağan olortdı erinç neng yılsıg bodunka olormadım içre aşsız taşra tonsuz yawız yawlak bodunta üze olortum inim köl tegin birle sözleşdimiz kangımız eşimiz kazganmış bodun atı küsi yok bolmazun (KT D 26)

(Tahta oturttu elbette. Refah içerisindeki bir halka kağan olmadım. Karnı aç, sırt açıkta olan, kötü durumda olan (ve) perişan bir halka kağan oldum. Kardeşim Köl Tegin ile sözleştik. Babamızın (ve) amcamızın elde ettiği halkın adı sanı yok olmasın.)

Ögüm katunug kötürügme teñri el bering[me te]ñri türük bodun atı küsi yok bolmazun tegin özümün ol teñri kagan olortdı [neñ yı] lıg bodunta üze olormadım içre aşsız taşra tonsuz yawız yawlak bodunta [üze olortum t]ëgin eki şad inim [kö]l tegin [bir]le sözleşdimiz kañımız (BK D 21)

(Annem hatunu yükselten (ebedî) gök, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye beni, o (ebedî) gök tahta oturttu. Refah içerisindeki halka kağan olmadım. Karnı aç, sırtı açıkta olan, kötü durumda (ve) perişan olan bir halka kağan oldum. Prens, iki şad (ve) kardeşim Köl Tegin ile sözleştik. Babamızın (ve).)

2.4.+sİrA- / +sİrAt- eki alarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler

elsirÊ- “devletsiz olmak, devletsiz kalmak” (OT G, s.86)(< ilsire-t- “memleketsiz olmak, ilsiz olmak” EDPT 1972: 152, ET G 1988: 274, OTWF 1991: 507, KBSY 2009: 108, OTWF 1991: 507)

kagansıra- “kağansızlaştırılmış, hakansız kalmak” (OT G, s.86)(< kagansıra- “kağansız olmak” EDPT 1972: 612, ET G 1988: 276, OTWF 1991: 507, KBSY 2009: 108)

Yeti yüz er bolmuş yeti yüz er bolup êlsiremiş kagansıramış bodunug küñedmiş kuladmış bodunug türük türösin içginmiş bodunug eçüm apam törösinçe yaratmış boşgurmuş tölis tarduş bodunug anta êtmış (KT D 13)

(Yedi yüz asker olmuş. Yedi yüz asker olup yurtsuz bırakılmış, kağansız bırakılmış halkı, cariyeye (ve) köle olmuş halkı, Türk yasalarını kaybetmiş halkı atalarım, dedelerim yasalarına göre (uygun olarak) yeniden örgütlemiş, eğitmiş (öğretmiş).Tölis (ve) Tarduş halklarını orada örgütlemiş.)

urugsırat- “kökünü kazıtmak” < urugsıra- “dölsüz kalmak”, < *urug “döl, nesil, kuşak, soy” (OT G s.86)(< uruğ “tane, tohum; ataların torunları” DLT I-63, EDPT 1972: 214, ET G 1988: 305; OTWF 1991: 507, EUTS 2011: 266, HATS 2012: 626, + sıra-t- ET G 1988: 305)

Yağı bolup êtinü yaratnu umadok yana içikmiş bunca işig küçüg bértökgerü sakınmatı türük bodun ölüreyin urugsıratayın tır ermiş yokadu barır ermiş üze türük teñrısı türük idok yeri (KT D 10)

(Düşman olup (kendini) örgütlemeyi başaramadığı için yine tâbi olmuş. Bunca işini gücünü verdiğini (hizmet ettiğini) düşünmeden “Türk halkını öldüreyim, soylarını yok edeyim” dermiş. (Türk halkı) yok olmaya doğru gidiyormuş. Yukarıda Türk (ebedî) göğü (ve) kutsal yer).

4. Sonuç

Orhon Abidelerinde olumlu ve olumsuz anlamda tespit edilen kelimelerin sayısal verileri şöyledir:

Kök hâlinde olumsuz anlamda kullanılan isim köklü kelimelerin 8,

Fiil kökü olumsuz olup olumsuz anlamda kullanılan kelimelerin 14,

Kökü olumsuz anlamda olup ek alarak olumlu anlamda kullanılan kelimelerin 1,

İsim + yardımcı eylemde kullanılan kelimelerin 2,

Kökü olumlu anlamda olup ek olarak olumsuz anlamda kullanılan kelimelerin 4,

+sIz olumsuzluk eki olarak olumlu anlamda kullanılan kelimelerin 4,

+sIz olumsuzluk eki olarak olumsuz anlamda kullanılan kelimelerin 4,

+sIrA- / +sIrAt- eki olarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler 3 tane olduğu tespit edilmiştir.

Tespit edilen örneklerden yola çıkarak şu genelleme yapılabilir:

Fiil kökü olumsuz olup olumsuz anlamda kullanılan kelimelerin çok sayıda yer aldığı, olumsuzluk eki olarak +sIz- dışında, +sIrA- ekinin de kullanıldığı, kökü olumlu anlamda olup, ek olarak olumsuz anlamda kullanılan "alkıntığ, ağıtdım" gibi kelimelerin bulunduğu, sadece +sIz, +sIrA- ekleriyle olumsuz anlamın sağlanmadığı farklı yapım eklerinin de kelimenin kökündeki olumsuz anlamı devam ettirdiği görülmektedir (emge-k, arta-tı, bulga-kın vb.).

Orhon Abidelerinde tespit edilen olumlu ve olumsuz anlamdaki kelimeleri gösteren tablo aşağıda verilmiştir:

Tablo 1. Olumlu ve Olumsuz Anlamda Kullanılan Kelimeler

Olumlu ve olumsuz anlamda kullanılan kelimeler											
İsim kökü olumsuz anlamda olup farklı yapım ekleri olarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler											
buln[adıp]	buñad-	kürÊgü	kürlüg	sıgtamış	tÊblig/ tewlig	yawrıtdım	yagıt<d>okda				
Fiil kökü olumsuz anlamda olup farklı zarf-fiil ekleri olarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler											
yitü						yulğalı					
Fiil kökü olumsuz olup farklı yapım ekleri olarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler											
ÊmgÊ k	armak çı	arta tı	basıt ma	boguz lantı	bulga kın	buz kunça	sança ıdıp	telin me ser	topul gu luk	toruk	üz gü lük
Kökü olumsuz anlamda olup ek olarak olumlu anlamda kullanılan kelimeler											
boguz											
İsim + yardımcı eylem kullanımında olumsuz anlamda birleşik fiiller											
kul kılı						yok boltı					
Kökü olumlu anlamda olup ek olarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler											
alkıntığ				ağıtdım				tokıdım		kıkşürtökin	
-sIz olumsuzluk eki olarak olumlu anlamda kullanılan kelimeler											

kergeksiz	sansız	buşsız	kalısız
-sIz olumsuzluk eki alarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler			
aşsız	idisiz	ögs(ü)z	tonsız
+sIrA- / +sIrAt- eki alarak olumsuz anlamda kullanılan kelimeler			
êlsiremiş	kagansıramış	urugsıratayın	

Kısaltmalar

Eser Kısaltmaları

- BK K Bilge Kağan Kuzey Cephesi
BK D Bilge Kağan Doğu Cephesi
BK G Bilge Kağan Güney Cephesi
BTS Büyük Türkçe Sözlük
DTS Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü
EDPT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
ET G Eski Türkçenin Grameri
EUTS Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
GTS Gramer Terimleri Sözlüğü
KÇ D Küli Çor (İhe-Hüşötü) Yazıtı Doğu Cephesi
KT D Kül Tigin Doğu Cephesi
KT K Kül Tigin Kuzey Cephesi
KBSY Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı
OY Orhon Yazıtları
O K 1 Ongi Yazıtı Kuzey 1.taş
OT G Orhon Türkçesi Grameri
OTWF Old Turkic Word Formation
T1 K Tonyukuk 1. Taş Kuzey Cephesi
T1 G Tonyukuk 1. Taş Güney Cephesi
T1 B 5 Tonyukuk 1.Taş Batı Cephesi
TTAS Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü

Diğer Kısaltmalar

- akt. aktaran
ay. aynı
krş. karşılık
TDK Türk Dil Kurumu

Kaynakça

1. Aksan, Doğan.(2009). Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: TDK Yay.
2. Aksan, Doğan.(2015).Türkçenin Sözvarlığı. Ankara: BilgiYayınevi.

- 3.Aksan, Doğan.(2016). Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi). Ankara: Bilgi Yayınevi.
4. Atalay, Besim. (1998). Kâşgarlı Mahmud-Divânü Lûgât-it-Türk. Cilt I-II-III-IV. Ankara: TDK Yay.
5. Aydın, Erhan (2015). Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kagan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor). Konya: Kömen Yayınları, 3. Baskı.
6. Bloomfield, Leonard. (1933). Language. USA.
7. Caferoğlu, Ahmet.(2011). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. Ankara: TDK Yay.
8. Clauson, Sir Gerard. (1972). An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford Üniversitesi: London.
9. Cin, Ali. (1998).Tarihî Türk Şiveleri ve Günümüz Oğuz Gurubu Şivelerinde Olumsuzluk İfadesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
10. Dilaçar, Agop. (2016). Kutadgu Bilig İncelemesi. Ankara: TDK Yay.
11. Eckmann, Janos. (2012).Çağatayca El Kitabı. Çev. Günay Karaağaç. İstanbul: Kesit Yay.
12. Ercilasun, Ahmet Bican.(1984). Kutadgu Bilig Grameri-Fiil. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın No: 33,Gazi Eğitim Fakültesi Yayın No: 3.
13. Erdal, Marcel. (1991). Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II. Wiesbaden: Otto Harrassow Verlag.
14. Ergin, Muharrem. (1994).Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
15. Gabain, Annemaria Von. (1988).Eski Türkçenin Grameri. Ankara: TDK Yay.
16. Hatiboğlu, Vecihe. (1982).Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Atatürk Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay.
17. Hirik, Erkan. (2010).Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
18. Korkmaz, Z. (2010). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yay.
19. Korkmaz, Z. (2017). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yay.
20. Özgür, Uğur .(2013).Dede Korkut Metinlerinde Geçen Olumsuzluk ve Yokluk Biçimleri. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
21. Richard, Mark.(2015).Semantik (Anlambilim Üzerine Temel Yazılar). Çev. Halil Kayıkcı, Ankara: İtalik Kitapları.
22. Taş, İbrahim.(2009).Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı. Ankara: TDK Yay.
23. Tekin, Talat. (2016). Orhon Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil KurumuYayınları.
24. Tekin, Talat.(2010). Orhon Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
25. Ünlü, Suat. (2012). Harezmi - Altınordu Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi.

Elektronik Kaynaklar

1. Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr, Eriş.Tr. 10.07.2017, saat: 23.10.21.11.2017,saat: 19: 50.
2. Türk Dil Kurumu, Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü, www.tdk.gov.tr, Eriş.Tr. 10.07.2017,saat: 23.10.